

KONARSKI STANISŁAW – reformator szkolnictwa, pisarz społeczno-polityczny i filozoficzno-religijny, ur. 30 IX 1700 w Żarczycach k. Chęcín, zm. 3 VIII 1773 w Warszawie.

Po nauce w latach 1706–1715 w szkole pijarów w Piotrkowie wstąpił do zakonu. W Podolińcu na Spiszu odbył nowicjat, a po złożeniu w 1717 ślubów zakonnych kontynuował tam naukę w zakresie przedmiotów językowych (tzw. humaniora) i filozofii, jednocześnie podejmując pracę nauczycielską. Od 1722 uczył retoryki w warszawskim kolegium pijarów. Dzięki protekcji wuja J. J. Tarły (bpa poznańskiego) od 1725 studiował w rzymskim Collegium Nazareum, gdzie uczył też retoryki i poetyki. Podczas podróży naukowych do Francji pogłębił znajomość literatury klasycznej i franc., a także nowych metod wychowania (tzw. szlacheckie akademie rycerskie) i kształcenia, głównie w zakresie historii i filozofii, asymilującej zdobycze nowożytnego – empirycznego i matematycznego przyrodoznawstwa.

Po powrocie 1730 do kraju podjął, we współpracy z bpem J. A. Załuskim, kompletną edycję ustawodawstwa pol., wydając (poprzedzony zarysem dziejów prawodawstwa pol., które wiązał z historią parlamentaryzmu) 1 t. *Volumina legum* (Wwa 1732) oraz przygotowując materiały do następnych pięciu t. (wyd. do 1739 przez warszawskich pijarów). Pozostawał w kręgu działalności politycznej Tarły i S. Poniatowskiego (*Rozmowa pewnego ziemianina ze swoim sąsiadem o terażniejszych okolicznościach roku 1733*, I–III, Wwa 1733, L 1733²). Po śmierci Augusta II popierał kandydaturę Stanisława Leszczyńskiego, m.in. szukając wsparcia we Francji. Stopniowo jednak oddalał się do życia politycznego, podejmując, z polecenia władz zakonnych, reformę szkolnictwa, początkowo (1736–1737) w Krakowie i Rzeszowie, a następnie (1738–1741) w Wilnie, gdzie walczył m.in. z jezuitami o prawo do prowadzenia pijarskiego kolegium, i (od 1745) we Lwowie. Działania reformatorskie urzeczywistnił jednak głównie w Warszawie, otwierając w 1740 Collegium Nobilium, w którym pełnił do 1756 funkcję rektora. Zadania uczelni określił w mowie *De viro honesto et bono cive ab ineunte aetate formando* (Wwa 1754; *Mowa o kształtowaniu człowieka uczciwego i dobrego obywatela*, w: tenże, *Pisma wybrane*, Wwa 1955, II 105–158) wygłoszonej na otwarcie nowej siedziby Collegium. Duże znaczenie przypisywał teatrowi, zwł. dramaturgom franc. (P. Corneille, J. Racine, Molière, Wolter), których utwory

wystawiano w oryginale (komedie) lub w pol. tłum. (tragedie, niektóre z nich przekładał); sam jest autorem wystawionej w 1756 *Tragedii Epaminondy* (wyd. w: *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce* 2 (1882), 253–323).

Zmierzał do podniesienia kultury języka. Napisał *Grammatica latina ad usum iuventutis Scholarum Piarum* (Wwa 1741, 1743³), łączącej gramatykę łac. z pol. i zawierającą słownik łac.-pol. (ponad 2000 słów) oraz wybór frg. z poezji łac. Praca ta spełniała również funkcję elementarza z zarysem arytmetyki (od 1743 także z katechizmem). Kształtowaniu kultury językowej, oprócz wydania pism Salustiusza (*Opera omnia. In usum iuventutis scholasticae*, Wwa 1759), poświęcił pracę *De emendandis eloquentiae vitiis* (Wwa 1741; wybór w tłum. pol. *O poprawie wad wymowy*, w: *Literatura polska [...]*, II: *Wypisy z literatury polskiej i powszechnej*, Lw 1938, oraz w: tenże, *Pisma wybrane*, II 5–54), gdzie przeciwstawił się łacinie odchodzącej od wzorów klasycznych, głównie kosztem naruszenia logiki wypowiedzi, oraz eksponującej przesadnie kunsztowną metaforykę.

Działalność reformatorską umożliwiły K. pełnione funkcje zakonne (w 1742 został prowincjałem) oraz poparcie prymasa A. I. Komorowskiego i króla Augusta III, dzięki którym uzyskał w 1749 w Rzymie nominację dla M. Komorowskiego na wizytatora pol. prowincji pijarów z szerokimi uprawnieniami w zakresie reform szkolnych. Doprowadziło to w 1753 do przyjęcia przez kapitułę prowincji *Ordinationes visitationis apostolicae [...]* *pro Provincia Polona [...]* *Scholarum Piarum* (I–V, Wwa 1753–1754 [właśc. 1755 lub 1756]; *Ustawy szkolne*, Kr 1925; *Ordynacje wizytacji apostolskiej dla polskiej prowincji szkół pobożnych*, w: tenże, *Pisma pedagogiczne*, Wr 1959, 1–419), wyd. po uzyskaniu u papieża Benedykta XIV zatwierdzającej je brewe, zamieszczonego wraz z przepisami normującymi reformę szkolną, opracowaną przy udziale M. Komorowskiego, K. F. Mąkolskiego, A. Orłowskiego i A. Wiśniewskiego. Oprócz przepisów reformujących ustrój prowincji, przebieg nowicjatu i kształcenie zakonników, konstytuowały one nowy system szkolny, ze szczególnym uwzględnieniem Collegium Nobilium, które było wzorcem dla wszystkich szkół pijarskich. *Ordinationes [...]*, postulując troskę państwa o całość szkolnictwa, zapowiadały przepisy Komisji Edukacji Narodowej.

Całościową reformą Rzeczypospolitej zajął się K. w opublikowanym anonimowo traktacie *O skutecznym rad sposobie albo O utrzymywaniu*

ordynaryjnych sejmów (I–IV, Wwa 1760–1763; wybór w: tenże, *Wybór pism politycznych*, Kr 1921, 57–290; także w: *Pisma wybrane*, I 105–306), wychodzącym poza tradycyjną moralistyczną analizę zjawisk społecznych w kierunku poszukiwania obiektywnych czynników nieprawidłowości i mechanizmów rozwoju społecznego. Podtrzymując w nim ideały demokracji szlacheckiej, z dominacją stałego sejmu i odpowiedzialnej przed nim wzmocnionej władzy centralnej, domagał się zniesienia liberum veto. W kolejnych pismach propagandowych przekonywał opinię pol. i zagraniczną o sensowności głosowania większościowego, rezerwując jednomyślność jedynie do spraw najistotniejszych (zmiana rządu, zwiększenie liczebności wojska, wypowiedzenie wojny; od 1762 nie zerwano ani jednego sejmu, a od 1768 zdecydowano większością głosów w sprawach gospodarczych). Ideały K. urzeczywistnił Sejm Czteroletni, którego ponad połowę posłów (ponad 1000) stanowili wychowankowie szkół pijarskich.

Reformowanie szkoły ujawniło się także w podręczniku retoryki, kształtującej umiejętność wystąpień publicznych, czego wymagała pol. kultura polityczna o charakterze parlamentarno-samorządowym (*De arte bene cogitandi ad artem bene dicendi necessaria*, I–III, Wwa 1767; frg. *O sztuce dobrego myślenia koniecznej dla sztuki dobrej wymowy*, w: *Pisma wybrane*, II 55–103). K. polemizował tu z G. Lengnichem domagającym się równouprawnienia dysydentów, jak również występował przeciwko projektowi prymasa G. Podolskiego, postulującego ustanowienie narodowego synodu. W *O religii poczciwych ludzi* (Wwa 1769, Kr 1887) K. zaatakował oświeceniową moralność oddzieloną od religii, proponując karanie osób kolportujących pisma atakujące religię i dobre obyczaje. Praca ta naraziła go na krytykę ze strony nuncjusza A. M. Duriniego. K. postulował w niej konieczność podporządkowania się Kościoła w sprawach „doczesnych” władzy świeckiej, ale być może faktycznym źródłem akcji nuncjusza były różnice w ocenie popieranej przez Duriniego konfederacji barskiej, przeciw której opowiedział się K., widząc w niej dzieło fanatyzmu i „bezbożnych filozofów” (*Providentiae divinae evidens argumentum, consideratio historica de summo regis periculo 1771 3 Novembris*; też w tłum. pol. pt. *Boskiej Opatrzności dowód oczywisty. Uwaga historyczna nad strasznym niebezpieczeństwem życia Najjaśniejszego Pana roku 1771, dnia 3 listopada*; frg. w: tenże, *Wybór pism politycznych*, Kr 1921, 324–329).

Odparciu zarzutów służyła łac., poszerzona wersja *O religii poczciwych ludzi* pt. *De religione honestorum hominum* (Wwa 1771), bardziej polemiczna w formie, ale opuszczająca drażliwą wypowiedź o uprawnieniach władz kościelnych i świeckich.

K. opublikował wzorowane na Horacym *Opera lyrica* (Wwa 1767; *Wiersze wszystkie z łacińskich na polskie przełożone*, Wwa 1778, 13–128, 158–168, 201–214, oraz w: *Pisma wybrane*, II 383–453).

Bogatą korespondencję K. wydali m.in.: W. Konopczyński (*Stanisław K. 1733–1771*, Wwa 1962), H. Biegeleisen (korespondencja z Tarłą z 1738–1746, *Przewodnik Naukowy i Literacki* 11 (1883), 930–940, 1015–1040, 1124–1171) i M. Garbaczowa (*Epistolae familiares Stanisława K.*, I–II, Ki 1995–97).

W uznaniu reformatorskiej działalności K. król Stanisław August Poniatowski kazał wybić medal „Sapere auso” (wykonany w 1771, ale z datą 1765), nagradzający K. za żarliwy patriotyzm połączony z odważną asymilacją zdobyczy naukowych i kulturowych Oświecenia.

K. jest współtwórcą dominującego zwł. we wczesnym pol. Oświeceniu modelu oświeconego Sarmaty, który dla odrodzenia zdrowych elementów pol. tradycji narodowej krytycznie wykorzystał współczesne rozwiązania cywilizacyjne. Celowi temu podporządkował reformę szkolnictwa, utylitarystycznie godzącą tradycję z wymogami postępu. Była ona dziełem praktyka oryginalnie wykorzystującego najnowsze wzory pedagogiki, zwł. postulaty J. Locke’a i Ch. Rollina. Łącząc model wychowania szkoły wyznaniowej z moralizmem Oświecenia, K. akcentował rolę wychowania, w którym widział warunek trwałej przemiany mentalności elit politycznych i kulturalnych, a w dalszej perspektywie reform społeczno-politycznych Rzeczypospolitej.

Zmieniając treści wychowania, K. zmodyfikował również jego metody, podtrzymał jednak typowy dla szkoły wyznaniowej fundament religijny, traktowany jako warunek skuteczności wychowawczej. Wyrażał się on w formie studium wiedzy religijnej (katechizm, tzw. nauki duchowne, czyli *lectiones spirituales*, kazania), praktyk religijnych (codzienna msza, rekolekcje, częsta spowiedź, komunie św., adoracja Najświętszego Sakramentu, modlitwy okolicznościowe, a w Collegium Nobilium także poranne rozmyślenia) oraz ciągłych zachęt potwierdzanych przykładem życia wychowawców i nauczycieli.

Akcentował integralny związek religii z zachowaniami moralnymi, których odpowiednie kształtowanie wspomagał, zwł. w Collegium, argumentacją naturalną w formie tzw. nauki moralnej (przejętej przez szkoły językowe, a następnie przez Komisję Edukacji Narodowej), odwołującej się, oprócz miłości Boga i troski o zbawienie, także do honoru i dobrego imienia.

K. kontynuował model porennesansowej szkoły językowo-humanistycznej, którą ubogacał, poszerzając wykształcenie realne. Zachowując uprzywilejowaną pozycję łaciny z elementami greki, wprowadzał w szerszym zakresie naukę języka pol. nauczanego jednak za pomocą gramatyki łac.; głównie jednak otworzył szkołę na myśl nowożytną przez nauczanie języków (np. w Collegium Nobilium – franc., niem., nadobowiązkowo wł.) oraz (w formie osobnych przedmiotów) prawa, historii (oprócz biblijnych i starożytnych, także nowożytnych i pol.) i geografii. Zachowując (analogicznie do Rollina, a wbrew Locke'owi) istotną w pol. warunkach polityczno-obyczajowych retorykę, uczynił ją jednym z podstawowych narzędzi wychowania. Retoryce podporządkował też twórczość literacką.

Z młodzieńczych dokonań K. cenniejsze są wiersze religijne, które wyróżniają się poprawnością formalną i szczerością uczuć. Późniejsze liryki, nawołujące do miłości ojczyzny i cnoty, mieszczą się w nurcie klasycyzmu, przy czym ważniejsze są dokonania łac. niż pol. Większe zainteresowanie badaczy budzi twórczość dramatyczna K., stanowiąca pierwszą w literaturze pol. oryginalną próbę dramatu opartego na wzorach franc. klasycyzmu.

W problematyce społeczno-politycznej, akceptując tradycję pol. republikanizmu szlacheckiego z dominującą rolą sejmu, K. koncentrował się na sposobach usprawnienia jego działalności oraz wzmocnienia władzy wykonawczej. Podkreślał znaczenie pol. prawodawstwa zgodnego z prawem naturalnym, którego ostatecznym dawcą jest Bóg. Postulował polepszenie doli chłopów i podźwignięcie z upadku miast. Bardziej radykalny charakter miały jego postulaty polityczne. Źródła bezwładności państwa republikańskiego upatrywał w nieskuteczności sejmu, dlatego podjął ostrą polemikę z utrwaloną w tradycji, choć nie mającą podstaw prawnych i precedensu w dziejach demokracji europejskiej, instytucją liberum veto. Postulował wykorzystanie większości głosów jako zasady sprawowania władzy na wszystkich jej poziomach, a w miejsce magnatów fundamentalną rolę w państwie wyznaczył szlachcie-

posesjonatom, którzy mieli wybierać na powiatowych sejmikach posłów (600) i przedstawianych królowi kandydatów na senatorów (200). Władzy ustawodawczej, z dominującą rolą sejmu, podporządkowywał władzę wykonawczą w formie stałej Rady Rezydentów, której większość pochodziła także z wyboru sejmu (24 na 45). Oznaczało to podporządkowanie sejmowi elekcyjnie wybieranego króla (z czasem opowiedział się za dziedzicznością tronu).

Uwikłana w kontekst społeczny jest także religijno-filozoficzna twórczość K. Odradzając ideał filozofii chrześcijańskiej, K. polemizował z prądami zagrażającymi religii, a tym samym usuwającymi podstawowy fundament ładu społeczno-moralnego. W dyskusji tej odwoływał się do aktualnej w dobie Oświecenia argumentacji racjonalnej, a znajomość Pisma Świętego, ojców Kościoła i orzeczeń Nauczycielskiego Urzędu Kościoła wykorzystywał jedynie do potwierdzenia racjonalnych wywodów. Wykazywał niesprzeczność chrześcijaństwa z zasadami rozumu, a wobec jego osłabienia grzechem pierwotnym uzasadniał konieczność odwołania się do prawd wiary. W tym kontekście za niezbędny uważał społeczny wymiar chrześcijaństwa w odniesieniu do kultu publicznego i aktywności duchowieństwa, które troszczy się o rozwój wartości religijnych służących zbawieniu.

W apologetycznym wykładzie teologii K. zwraca uwagę preferowanie charakterystycznego dla Oświecenia moralizmu, którego wyrazem jest eksponowanie niezastąpionej wartości wychowawczej prawd chrześcijańskich. Nasilenie się antyreligijnych i antykościelnych wątków w Oświeceniu skłoniło K. do uzupełnienia pozytywnej oceny kultury, a zwł. cywilizacji nowożytnej, o krytykę kultury laickiej. Ideał „uczciwego człowieka i dobrego obywatela” (między którymi zachodzi różnica jedynie formalna) poszerzył o krytykę oświeceniowego ideału „honnête homme” („człowieka pocziwego”, głoszonego np. przez Woltera i J. J. Rousseau). Odmówił mu autentyczności moralnej, ponieważ sprowadza się on jedynie do pozoru cnót motywowanych troską o dobrą opinię (zachowanie honoru), co prowadzi do zagubienia wewnętrznego wymiaru moralności oraz zerwania jej więzi z religią („pocziwy człowiek” nie musi być równocześnie „pocziwym chrześcijaninem”). Względy apologetyczne skłoniły K., aby w duchu oświeceniowego funkcjonalizmu religijnego ukazać wartość religii objawionej, która zawiera treści użytecznie

społeczne, a nade wszystko kształtuje cenne w tym wymiarze postawy moralne. W perspektywie integralnego zespolenia cnoty jednostki ze szczęściem społecznym, rozumiała jest opinia K., że zepsucie obyczajów płynące z zacierania różnicy między dobrem a złem moralnym uniemożliwi ratunek ginącej Polski. Przekonanie to uzasadnia nie tylko krytykę postaw deistów, ale nawet ich karanie – ci, którzy podważają religię, są wrogami społeczności, a deizm prowadzi do ateizmu.

I. Chrzanowski, *Wielka reforma szkolna K.*, Wwa 1908, 1924²; A. Bednarowski, *Horacy a „Opera lyrica” Stanisława K.*, Eos 26 (1923), 107–128; W. Hahn, *Ksiądz Stanisław K. jako reformator teatru szkolnego*, w: *Epoka wielkiej reformy*, Lw 1923, 3–16; S. Kot, *Reforma szkolna Stanisława K.*, Kr 1923; W. J. Rose, *Stanislas K. Reformer of Education in XVIIIth Century Poland*, Lo 1929; A. Szlagowski, *Etyka w wychowaniu w świetle poglądów Stanisława K.*, Wwa 1931; J. Nowak-Dłużewski, *Stanisław K.*, Wwa 1951, 1989²; S. Grodziski, *Poglądy Stanisława K. na rozwój prawa polskiego w świetle jego wstępu do „Volumina legum”*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 5 (1953), 109–123; M. Plezia, *Dookoła reformy szkolnej S. K. (Studia klasyczne pijarów polskich)*, Lb 1953; Ł. Kurdybacha, *Działalność pedagogiczna Stanisława K.*, Wr 1957; Z. Nanowski, *Retoryka i poetyka w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 5 (1962), 25–66; S. Pietraszko, *Doktryna literacka polskiego klasycyzmu*, Wr 1966, 247–275; J. Michalski, PSB XIII 471–477; NKorbut V 141–150; K. Białecki, *Nauka teologiczna księdza Stanisława K.*, Lb 1968 (mps ArKUL); J. Śrutwa, *Idee religijno-moralne w modelu wychowawczym Collegium Nobilium 1740–1773. Studium historyczno-teologiczne*, Lb 1973 (mps ArKUL); tenże, *Wychowanie religijno-moralne w Collegium Nobilium 1740–1773*, RTK 21 (1974) z. 6, 5–18; M. Kinowska, *Nowożytna myśl naukowa w zreformowanym programie szkół pijarskich*, w: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiorach polskiego oświecenia*, Wr 1976, 49–76; W. Murawiec, *Słownik polskich teologów katolickich*, Wwa 1982, II 335–341 (bibliogr.); *Pijarzy w kulturze dawnej Polski*, Kr 1982; Z. Goliński, *Stanisław K. (1700–1773)*, w: *Pisarze polskiego oświecenia*, Wwa 1992, I 13–41 (bibliogr.); *Wkład Pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX wieku*, Wwa 1993 (bibliogr.); S. Janeczek, *Ideaty wychowawcze i dydaktyczne w*

szkolnictwie pijarskim a „oświecenie chrześcijańskie”, *Nasza Przeszłość* 82 (1994), 115–161; tenże, *Oświecenie chrześcijańskie. Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lb 1994; T. Kostkiewiczowa, *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Wwa 1994, 163–219; E. Malicki, *Religijne wychowanie młodzieży w działalności ks. Stanisława K.*, Kr 1996; M. Garbaczowa, *„Epistolae familiares” Stanisława K., I: Omówienie i analiza historycznoliteracka oraz warsztatowa tekstu K.*, Ki 1997; R. Magryś, *Retoryka polska w dobie Oświecenia*, Rz 1998; H. Bogdziewicz, *O księdzu Stanisławie K. i innych pijarach w poezji*, Kr 2000; T. Chachulski, *Stanisław K.*, Wwa 2000.

Stanisław Janeczek